

Cuprins

INTRODUCERE.....	7
------------------	---

CAPITOLUL I

ÎN ACTUALITATE: SISTEMELE DE DREPT, TAXONOMIILE JURIDICE ȘI FACTORII DE CONFIGURARE A DREPTULUI	11
--	----

Secțiunea 1. Scurte considerații privind utilitatea taxonomiilor
juridice și a teoriei elementelor determinante propusă J.L.

Constantinesco.....	11
---------------------	----

Secțiunea a 2-a. Drept specializat sau drept politic? Clasificarea
propusă de profesorul italian Ugo Mattei

Secțiunea a 3-a. Tradiția juridică și sistemul de drept, o relație complementară. Contribuția lui Patrick Glenn.....	20
---	----

Secțiunea a 4-a. Factorii de configurare a dreptului în acțiune:
globalizare, imigrație, noi ideologii, vechi probleme

Secțiunea a 5-a. Premisele reformelor din sistemul de drept englez.....	33
---	----

§1. Înainte de Brexit: contextul european al reformelor din
justiție

§ 2. Specificitatea sistemului de drept englez. Noțiunea de <i>common law</i>	37
--	----

CAPITOLUL II

IZVOARELE DREPTULUI ENGLEZ, ÎNTRE TRADIȚIE ȘI SCHIMBARE	40
---	----

Secțiunea 1. Aspecte generale privind structura izvoarelor
dreptului englez.....

Secțiunea a 2-a. Era post-Brexit: izvoarele dreptului englez într-un nou stadiu de evoluție.....	53
---	----

CAPITOLUL III

DOUĂ DECENII DE REFORME CONSTITUȚIONALE ÎN DREPTUL ENGLEZ	56
--	----

Secțiunea 1. Constituția britanică și reformele guvernului laburist.....

§1. Considerații generale privind noțiunea și sursele dreptului constituțional englez	56
--	----

§2. Izvoarele constituției britanice.....	60
§3. Principiile fundamentale ale constituției britanice	67
§4. Consolidarea independenței puterii judiciare - componentă esențială în reforma constituțională	75
Secțiunea a 2-a. Etapa „conservatoare” a reformelor constituționale înainte de Brexit.....	78
Secțiunea a 3-a. Reformele constituționale după Brexit	81
 CAPITOLUL IV	
EPOCA MARILOR REFORME. EUROPENIZAREA CADRULUI INSTITUȚIONAL PRIVIND ADMINISTRAREA JUSTIȚIEI DIN TIMPUL GUVERNĂRII LABURISTE	
	85
Secțiunea 1. Reforma structurilor executive implicate în organizarea justiției ca serviciu public	86
Secțiunea a 2-a. Reforme privind înfăptuirea justiției civile	89
§1. Instanțele civile, aspecte generale	90
§2. Raportul Woolf și reforma din domeniul justiției civile.....	92
Secțiunea a 3-a. Reformele din domeniul justiției penale	100
§1. Instituții juridice și instanțe penale.....	101
§2. Alte structuri implicate în realizarea justiției penale, afectate de reforme.....	107
Secțiunea a 3-a. Reforme privind exercitarea căilor de atac împotriva hotărârilor judecătorești și a actelor administrative	118
§1. Apelul în cauzele civile	120
§2. Apelul în cauzele penale	123
§3. Înaltele jurisdicții: Comisia judiciară a Consiliului Privat (JCPC) și Curtea Supremă a Regatului Unit al Marii Britanii (UKSC).....	127
§4. Controlul judiciar asupra legislației delegate	130
§5. Reforme în sistemul justiției administrative.....	132
 CAPITOLUL V	
PROFESIILE JURIDICE DIN SISTEMUL DE DREPT ENGLEZ - TRANSFORMĂRILE UNEI TRADIȚII VECHI DE SECOLE	
	137
Secțiunea 1. Profesiile juridice liberale	137
§1. Aspecte generale	137

§2. Raportul Clementi și reforma activităților de prestare de servicii juridice din 2007	146
Secțiunea a 2-a. Statutul judecătorilor	161
§1. Considerații introductive	161
§2. Reformele pentru sporirea independenței judiciare	166
ÎN LOC DE CONCLUZII ȘI PREVIZIUNI ACADEMICE	171
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	175

Introducere

Motto:

„Spița omenească, din care atâția dintre cititorii mei fac parte, a jucat, de la începuturile ei, jocuri copilărești și o va face probabil până la sfârșit, ceea ce reprezintă o adevărată pacoste pentru puținii oameni care ajung maturi. Iar unul dintre aceste jocuri de care este cel mai atașat se cheamă Ține viitorul în beznă, numit și Păcălește-l pe Profet (...). Jucătorii ascultă cu mare atenție și respect tot ceea ce au de spus oamenii inteligenți despre ceea ce urmează să se întâmple în cursul generației următoare. (...) După aceea se apucă și fac cu totul altceva.”
(Chesterton, 1991: 29)¹

Cuvintele pline de benignă ironie ale marelui scriitor englez G. K. Chesterton mi-au ghidat demersul analitic pe care l-am întreprins în această carte, demers care reia într-un mod critic munca de cercetare din teza mea de doctorat din 2008. Lucrarea susținută, dar nepublicată, avea ambiția să evidențieze „tendențele actuale de evoluție în sistemul de drept englez” până la acel moment.

În cei 14 ani care au trecut de la susținerea publică a tezei, peisajul politic și juridic din Europa s-a schimbat fundamental, infirmând multe dintre concluziile pe care le prezentasem. Cea mai importantă schimbare a constituit-o momentul Brexit, declanșat de referendumul din 23 iunie 2016 și finalizat oficial la 31 ianuarie 2020, când Marea Britanie a părăsit Uniunea Europeană, îmbarcându-se într-un nou proces de reforme profunde, care afectează și vor afecta, pentru mult timp de-acum înainte, societatea britanică, dar și proiectul politic european.

Având în vedere atât propria experiență cu previziunile academice, cât și cantitatea uriașă de articole, cărți de specialitate și chiar de beletristică asupra implicațiilor Brexit-ului, produsă din momentul anunțării organizării referendumului, am încercat să evit, de data aceasta, prognozele „despre ceea ce urmează să se întâmple în cursul generației următoare”, după cum spunea Chesterton. M-am concentrat pe aspectele tehnice privind câteva dintre reformele întreprinse în dreptul englez pe parcursul ultimilor 20 de ani, analizându-le într-un context cultural mai larg, ce depășește o viziune strict

¹ Ca și alți autori de carte juridică, am folosit în această lucrare stilul de citare Harvard, pentru a ușura parcurgerea textului, indicând în paranteze autorul, anul apariției lucrării, paginile de referință. Informațiile complete despre lucrările citate sunt listate la sfârșitul cărții, la secțiunea Bibliografie.

pozitivistă și țină cont de provocările aduse de criza imigrației din Europa, de globalizarea ideologiilor și de polarizarea crescândă a societății. De aici, și titlul cărții - "Reformă și tradiție în dreptul englez", continuitatea tradiției juridice engleze și, în același timp, adaptabilitatea ei fiind trăsăturile cele mai invidiate de către juriștii din spațiul romano-germanic.

Juriștii români au vocația să aprecieze aceste trăsături ale sistemului de drept englez poate mai mult decât alții. De la Revoluția din Decembrie 1989, „reforma” este imperativul categoric care domină viața socială din România. Reformăm totul: sistemul de drept, economia, clasa politică, educația, sistemul de pensii etc. Dar mai ales reformăm reforma. Timp de mai bine de 30 de ani, societatea românească a experimentat reforme după reforme, deseori contradictorii, care au avut drept efecte secundare inducerea unei permanente incertitudini privind viitorul pe termen mediu și lung și înveterarea obiceiului (cu triste rădăcini maoiste) de a concepe reforma ca pe o revoluție continuă. Nicăieri, poate, această stare de fapt nu este mai evidentă decât în planul juridic, cu cele două elemente definitorii ale sale: cel legislativ și cel al aplicării dreptului. Schimbări, reforme, au întreprins și alte state care au trecut de la un regim politic totalitar la unul democratic. Felul în care reformele au fost elaborate și implementate, dar și monitorizarea post-reformă diferențiază proiectele de succes, care se circumscriu dezideratului de a asigura domnia legii, de cele sortite veșnic eșecului. Și tot ele diferențiază societățile puternice, orientate spre viitor, de cele care vor rămâne împotmolite într-un prezent perpetuu și incert.

Gestionarea eficientă a tensiunilor dintre tradiție și reformă se reflectă în mod remarcabil, în opinia noastră, în modelul juridic englez. Țara care a dat lumii în anul 1215 primul document juridic în care sunt recunoscute drepturi și libertăți fundamentale, Magna Carta, își continuă și astăzi dezvoltarea juridică originală, organică, și influențează problemele de politică constituțională pe care și le pun alte state - de exemplu, în chestiunea suveranității naționale, a întinderii și efectelor ei.

În țara noastră, realitățile istorice au făcut ca dezvoltarea sistemului juridic să urmeze întotdeauna modele străine, în special modelul francez (mai exact, franco-belgian), în elaborarea dreptului național. În consecință, juriștii români au dezvoltat un adevărat reflex condiționat al reverenței față de jurisprudența franceză, menținut și în timpul dictaturii comuniste, ca urmare firească a receptării în cvasitotalitate a dreptului privat francez în secolul al XIX-lea în Principatele Române. În ultimele decenii însă, au fost introduse în dreptul românesc o serie de instituții juridice specifice sistemului de common law (contractul de leasing, de agenție, de franchising, factoring, legislația

privind medierea, acordul de recunoaștere a vinovăției penale din noul cod de procedură penală etc.), adoptate cu mult mai mult entuziasm decât grijă pentru tehnica legislativă și coerența cadrului legal. Această stare de fapt (și de drept) impune, în opinia noastră, necesitatea înțelegerii premiselor juridice și extrajuridice care stau la baza unor instituții și concepte preluate dintr-un alt sistem de drept, și care condiționează deseori succesul acestora ca transplanturi juridice viabile, adică eficiente. Din acest motiv, în analiza pe care am făcut-o reformelor întreprinse în dreptul englez am inserat și referințe comparative la dreptul românesc.

Utilitatea cercetării parcursului reformelor juridice din Marea Britanie este potențată de ceea ce a constituit, până la Brexit, una dintre trăsăturile fundamentale ale construcției juridice comunitare, și anume, aceea de a reuni pentru prima oară în istoria europeană, într-un cadru organizat și unitar de cooperare (Legrand, 2001: 7), două tipologii de drept diferite: pe de o parte, dreptul englez, ca exponent principal al sistemului de common law, pe de altă parte, ordinele juridice de esență romanistă (ca Franța sau Germania, de exemplu), obligându-le să interacționeze și să-și accepte reciproc influențele.

Scopul urmărit de cercetarea noastră vizează mai multe aspecte: pe de o parte, demersul analitic propune o mai bună cunoaștere a dreptului englez ca exponent principal și sursă originară a expansiunii sistemului de common law; pe de altă parte, se dorește reliefaarea dinamicii unei ordini juridice atât de speciale în interacțiunea sa cu suprastructura juridică comunitară, mai ales acum, după încheierea negocierilor privind ieșirea din Uniune. Analiza pe care am întreprins-o poate ajuta și la evaluarea dificultăților pe care le întâmpină statele care își vor dori în viitor să urmeze exemplul Brexit (*British exit*), dificultăți iscate din cauza gradului ridicat de integrarea juridică ce se produce odată cu declanșarea oricărui proces de aderare la UE. Marea Britanie a devenit membru în comunitatea europeană din 1973, iar jumătate de secol de coabitare și armonizare juridică ridică, în practică, dificultăți uriașe, în procesul de separare de Uniune.

Nu în ultimul rând, această lucrare este o invitație deschisă de a reflecta cu responsabilitate asupra identității juridice naționale, circumscrise cadrului european. După Brexit, pandemia Covid, războiul din Ucraina, propunerile insistente din ultimii ani venite din partea oficialilor UE pentru eliminarea regulii unanimității în luarea deciziilor de politică unională etc., este firesc ca nu doar politicienii, ci și juriștii să încerce să răspundă la întrebarea „*quo vademus*” în domeniul dreptului. În acest demers, credem că este utilă și studierea sistemului de drept englez, care nu doar că a reușit să-și păstreze specificitatea, dar s-a și adaptat constant provocărilor vremurilor și, câteodată, ca în cazul Brexit, a lansat el însuși provocări.

Capitolul I

În actualitate: sistemele de drept, taxonomiile juridice și factorii de configurare a dreptului

Secțiunea 1. Scurte considerații privind utilitatea taxonomiilor juridice și a teoriei elementelor determinante propusă

J.L. Constantinesco

Analiza, cât de succintă, a unor reforme din sistemul de drept englez ridică inevitabil aspecte ce țin de terminologia și metodele dreptului comparat: taxonomii juridice, sisteme de drept, tradiții juridice, specificitatea common law-ului sau a dreptului romano-germanic. Dacă în urmă cu 14 ani, o bună parte a tezei mele de doctorat era dedicată scopului declarat de a împărtăși și de a evalua critic ultimele tendințe din literatura de specialitate occidentală în materia clasificărilor ordinilor de drept și a transplanturilor juridice, astăzi o astfel de tentativă ar fi ridicolă. Dezvoltarea dreptului comparat în ultimii ani în România a avut loc într-un ritm accelerat, acesta depășind sfera cercetării academice și pătrunzând în programa universitară ca disciplină de studiu, la multe facultăți de drept din centre universitare prestigioase, cum sunt, de exemplu, cele din Sibiu sau din Cluj.

De aceea, nu vom relua problematica scopului, evoluției sau metodelor dreptului comparat², ci vom aborda pe scurt, în considerarea obiectivului propus, două taxonomii juridice care, în opinia noastră, rămân în actualitate, și care prezintă importanță nu doar din punct de vedere academic, ci și practic³, atunci când considerăm particularitățile dreptului englez. Aceste taxonomii pun în lumină, prin intermediul criteriilor de clasificare folosite,

² Pentru cursuri universitare dedicate problematicii generale a dreptului comparat, a se vedea Guțan, Manuel, „Sisteme de drept comparate. Introducere în teoria generală a dreptului comparat”, ed. Hamangiu, București, 2014, și Iftimiei, Andra, „Drept comparat și sisteme juridice contemporane”, ed. 2, Ed. Universul juridic, 2020.

³ Evaluarea din punctul de vedere al utilității practice a taxonomiilor juridice, și nu doar din perspectiva esteticii academice, a fost, în ceea ce mă privește, o preocupare constantă. A se vedea, de exemplu, Popa, Monica Florentina, „Tipologiile juridice între pragmatism și ciocnirea civilizațiilor”, Revista de Drept Public nr. 1/2016, Ed. Universul Juridic, București, p. 58-67.

acțiunea și influența determinantilor extra-juridici și extra-sistemici, adică a factorilor de configurare a dreptului, pentru a folosi expresia consacrată în doctrina românească.

Nevoia de comparație este un reflex firesc al interacțiunii umane în paradigma civilizațională actuală, permanent lărgită prin multiplicarea cunoștințelor tehnice și perfecționarea mijloacelor de comunicare. Ea se regăsește nemijlocit și în planul juridicului. Consecință a faptului că dreptul „este o dimensiune inalienabilă a realității sociale în condiții istorice determinate” (Popa, Nicolae⁴, 2020: 58), evoluția acestuia a urmat evoluția societății ale cărei raporturi interne le reglementează, împrumutând caracteristicile ei fundamentale.

Impulsul dezvoltării curentului clasificator din dreptul comparat, care grupează ordinele juridice în mari familii sau sisteme de drept, a venit la sfârșitul secolului al XIX-lea, din întâlnirea dreptului continental cu cel anglo-saxon, în contextul sporirii puterii politice și economice a unor țări ca Anglia și SUA față de vechile puteri europene. Importanța curentului clasificator este învedereată și de faptul că numeroși autori (printre care și renumitul comparatist de origine română Jean Leontin Constantinesco) au propus ca obiect sui-generis al științei dreptului comparat clasificarea ordinilor juridice în sisteme de drept. Un al doilea impuls, la fel de puternic, l-a constituit sfârșitul celui de-al doilea război mondial, care aduce mutații profunde în configurația geo-politică mondială. Divizarea lumii în sfere de influență între occidentali și sovietici a avut urmări profunde și în plan juridic. Precaritatea echilibrului între cele două superputeri nucleare (SUA și Uniunea Sovietică) acționează ca un catalizator asupra dezvoltării dreptului comparat, căruia i se atribuie rolul ambițios de a fi un factor de promovare a cunoașterii și înțelegerii între națiunile aparținând celor două tabere antagoniste. În acest context politic tensionat apar cele mai cunoscute lucrări ale curentului tipologico-clasificator, care vor marca evoluția dreptului comparat câteva decenii, și vor avea ecouri și numeroși adepți și după prăbușirea sistemului comunist, printre cele mai cunoscute fiind clasificarea Arminjon-Nolde-Wolff și clasificarea profesorului francez René David din celebra sa lucrare „Les grands systèmes de droit contemporain”. Ca elemente constante în clasificările propuse întâlnim familia dreptului anglo-saxon și familia dreptului romano-germanic (și familia dreptului sovietic, până la prăbușirea

⁴ Din respect pentru domnul profesor Nicolae Popa, care mi-a fost profesor și mentor la Facultatea de Drept de la Universitatea din București, precizez că nu suntem rude, asemănarea numelor de familie fiind o simplă coincidență.

Cortinei de Fier), celelalte componente ale clasificărilor fiind variabile. Constante au fost, însă, și observațiile critice aduse acestor clasificări, îndreptate mai ales către precaritatea științifică a criteriilor de clasificare, indusă de caracterul lor eterogen, lucru care nu este surprinzător, având în vedere că foarte puține dintre acestea sunt criterii intrinseci ale ordinilor de drept.

De ce clasificăm ordinele juridice? Ca să le înțelegem mai bine, ca să ordonăm cantitatea covârșitoare de informație juridică. O clasificarea presupune, într-o primă etapă, compararea termenilor, apoi ordonarea lor. Și aici intervin criteriile de clasificare. O critică amplă, dar constructivă, a acestora a fost făcută de J.L. Constantinesco, a cărui influență asupra doctrinei dreptului comparat din România și din străinătate nu poate fi subestimată, mai ales prin elaborarea teoriei „elementelor determinante”, pe care regretatul comparatist român nu a mai avut timp să o finalizeze.

Teoria elementelor determinante furnizează, prin setul de criterii propuse, un valoros instrument conceptual pentru înțelegerea și clasificarea ordinilor juridice din punctul de vedere al substanței acestora, dincolo de asemănările sau deosebirile formale. Plecând de la observația că „o ordine juridică este suma normelor, a principiilor și a noțiunilor juridice aplicabile în interiorul societății ale cărei relații le reglementează” (Constantinesco, 1997: 232), denumite și „*particule juridice elementare*”, autorul operează o distincție calitativă între aceste particule juridice. Astfel, raporturile dintre ele nu sunt dispuse în plan orizontal, ci sunt ierarhizate, rolul ordonator revenind unor particule juridice indispensabile, care determină însăși specificitatea, structura unei ordini juridice, de unde și denumirea de „*elemente determinante*”. Spre deosebire de acestea, numeroase particule juridice sunt „*elemente fungibile*”, denumite astfel fiindcă „modificarea sau înlocuirea lor nu schimbă structurile fundamentale, lăsând intactă morfologia originară și specifică a ordinii juridice care le conține” (Constantinesco, 1997: 233), ele având doar o semnificație tehnică, nu și valorică. Sfârșitul prematur al marelui comparatist l-a împiedicat să-și desăvârșească opera științifică. Teoria elementelor determinante, deși în bună parte schițată, nu a primit versiunea finală, în care toate criteriile să fie explicate sau argumentate (cazul *constituției economice* ca element determinant sau al *ideologiei*).

Cu toate acestea, teoria elementelor determinante este bine articulată și argumentele sale, chiar și după decenii de mutații politico-economice în plan mondial, rămân de actualitate. Pentru a circumscrie temporal teoria lui Constantinesco, menționăm faptul că aceasta apărea după operele majore ale lui David și, respectiv, Zweigert/Koetz, într-o epocă în care existența dreptului sovietic era o realitate apăsătoare și de necontestat. Opoziția dintre cele două

tipuri de drept (occidental vs. sovietic) a facilitat, credem, în bună măsură, demersul metodologic de identificare a unor elemente determinante (cum ar fi poziția dreptului în societate și libertățile fundamentale, concepția despre stat, raportul dat-construit juridic etc.). Autorul enumeră 10 criterii (elemente determinante) pe baza cărora se pot clasifica ordinele juridice în sisteme de drept: (1) *constituția economică*; (2) *ideologia oficială*; (3) *concepția despre drept și rolul dreptului*; (4) *raporturile de incertitudine existente între datul social și construitul juridic*; (5) *concepția despre stat și rolul statului*; (6) *izvoarele juridice și ierarhia lor*; (7) *poziția și rolul judecătorilor*; (8) *imaginea omului și drepturile și libertățile fundamentale*; (9) *modul specific de a concepe și gândi juridic: noțiuni, instituții și categorii juridice*; (10) *organizarea socială*.

După cum aminteam anterior, cele zece criterii nu sunt elaborate într-o versiune finală, dar argumentația de bază pentru fiecare dintre ele (mai puțin pentru constituția economică) este expusă fără echivoc. Vom prezenta succint și selectiv câteva dintre criteriile de clasificare care-și păstrează valoarea explicativă și astăzi.

În ceea ce privește primul criteriu, *concepția și tipul de drept*, Constantinesco învederează insuficiența explicativă a noțiunii occidentale de „drept”, pentru o macro-comparare veridică a ordinilor juridice, implicând prin excelență dreptul tehnicizat, formalizat din punct de vedere statal, și pledează în favoarea unei definiții mai flexibile, susceptibile a include și dreptul unor societăți organizate altfel decât societățile moderne, cum ar fi, de exemplu, societățile primitive sau tradiționale.

Pornind de la premisa că, structural, dreptul este, pe de o parte, *consensus* (adeziunea membrilor unei societăți față de valorile fundamentale ale societății încorporate în norme juridice) și *imperium* (în sensul de forță legitimă care să sancționeze încălcarea normelor juridice), pe de altă parte, Constantinesco afirmă că raportul dintre *consensus* și forța legitimă relevă caracteristicile unei societăți.

Raportul firesc, vizibil, în societățile cu o dezvoltare normală și democratică (societățile occidentale) este acela care face ca *imperium* să decurgă din *consensus*, spre deosebire de societățile totalitare (statele comuniste), unde raportul este inversat. Acest criteriu este de actualitate și astăzi, când, nu cu mult timp în urmă, au existat situații când coaliții de state democratice occidentale - Marea Britanie fiind un actor important în acest sens - au „promovat” prin forță militară sau sancțiuni economice (*imperium*) valorile democrației occidentale (*consensus*) în state ca Irak sau Afganistan. Astăzi, folosirea instrumentelor financiare (sancțiuni sau stimulente) pentru

atingerea obiectivelor politice, indiferent cât de nobile ar fi acestea, tinde să devină o fațetă tot mai vizibilă a componentei *imperium* la nivel global. De exemplu, așa cum s-a arătat în literatura de specialitate, „Uniunea Europeană a stabilit nu numai baza și instrumentele juridice pentru punerea în aplicare a obiectivelor privind facilitarea sau impunerea respectării drepturilor omului în diferite regiuni ale globului, dar a creat și anumite mecanisme de sprijinire a inițiativelor de respectare a drepturilor omului și de asigurare efectivă a drepturilor omului”. (Salomia, 2020: 178)

Ordinile juridice se mai deosebesc nu numai prin raportul dintre constrângere și consimțământ, ci și prin intensitatea acțiunii fiecăruia dintre acești termeni în interiorul unei societăți. Astfel, în ordinele primitive sau în cele tradiționale (vechiul drept chinez, dreptul islamic, etc.) acțiunea consensului este mult mai puternică decât în ordinele juridice occidentale, în detrimentul constrângerii.

Două dintre elementele determinante - *ideologia și constituția economică* - au rămas doar schițate, dar, cu toate acestea, se poate deduce concepția autorului, care raportează constant aceste două elemente determinante la modelul dreptului occidental și, respectiv, sovietic. Dacă substituim termenul „sovietic” cu cel „totalitar”, importanța analizei criteriilor de clasificare devine evidentă, în contextul conflictelor geopolitice în desfășurare sau înghețate din zilele noastre.

Un element determinant de actualitate, strâns legat de criteriul raportului *consensus-imperium*, îl constituie și *raportul dintre datul social și construitul juridic*. Folosind terminologia lui Fr. Gény, Constantinesco subliniază că raporturile dintre societate și ordinea juridică, adică dintre datul social și construitul juridic, sunt definitorii pentru anumite tipuri de ordini juridice. Astfel, în societățile occidentale construitul juridic decurge din datul social, deși forma lui tehnicizată și volumul impresionant al normelor juridice dau aparența unei entități autonome. În societățile tradiționale, de exemplu, datul social are mai multă importanță decât construitul juridic, iar în statele de tip totalitar, construitul juridic este elaborat fără nici o legătură cu datul social.

Un alt element determinant, formulat, ca și în cazul criteriului concepției despre drept, pentru a depăși fixația eurocentrică a doctrinei occidentale, este acela de *organizare socială, stat și raporturile dintre acestea*. Acest criteriu permite includerea în procesul comparativ și a societăților neorganizate statal, dar care cunosc structuri și forme de exercitare a puterii politice, facilitând astfel analiza unor fenomenelor juridice complexe de putere și de exercitarea controlului social.

Alături de *izvoarele de drept și ierarhia acestora* și de *rolul și poziția judecătorilor* (printre puținele criterii intrinseci sistemelor de drept), Constantinesco propune ca element determinant *modul de a concepe și de a gândi juridic* noțiuni, instituții și categorii juridice. Ca exemple ilustrative pentru acest criteriu intrinsec sunt citate modul pragmatic, analogic, în care operează dreptul islamic sau dreptul englez, sau modelul abstractizant, deductiv, în care operează dreptul continental.

Incluzând ca element determinant *imaginea omului, poziția sa în societatea, drepturile și libertățile fundamentale*, Constantinesco dovedește o înțelegere profundă a diversității ordinilor juridice, care nu trebuie reduse la ideea occidentală despre „drepturi fundamentale”, cu consecința excluderii unor viziuni alternative (ideea subliniată și de cunoscutul profesor canadian Patrick Glenn în opera sa de referință „*The Legal Traditions of the World*”). Viziunii centrate pe drepturile și libertățile fundamentale din ordinile juridice occidentale i se opun concepțiile tradiționale în care individul este subordonat societății (dreptul talmudic, islamic, hindus, vechiul drept chinez) sau reprimat de aceasta (ca în societățile totalitare). Acest aspect este important în cazul coexistenței, pe teritoriul aceluiași stat, a unor tradiții juridice diferite și, câteodată, divergente, cum ar fi dreptul laic occidental și dreptul religios islamic în privința relațiilor de familie, problemă din ce în ce mai frecventă, după ce declanșarea conflictului din Siria în 2015 a avut ca rezultat pătrunderea unui val masiv de refugiați (și migranți economici) din țările din Orientul Mijlociu în Uniunea Europeană.

Opera lui Constantinesco, apărută la noi în trei volume succesive în 1997, 1998 și 2001, continuă să fie o inepuizabilă sursă de inspirație și de reverență pentru juriștii români preocupați de problematica dreptului comparat⁵. Meritul și actualitatea ei constau, în opinia noastră, în faptul că setul de criteriile de clasificare propuse poate să folosească nu doar la clasificarea ordinilor de drept și la înțelegerea acestora, ci și la elaborarea unor politici realiste de cooperare internațională în domeniul juridic.

⁵ Semnalăm un articol dedicat operei marelui comparatist de către prof. Raluca Bercea, „The Legacy of Léontin-Jean Constantinesco in Romanian Comparative Law”, publicată în *Discovering the Unexpected: Comparative Legal Studies in Eastern and Central Europe*, Ed. by W.E. Butler, O.V. Kresin, New Jersey: Talbot Publishing, 2021, 334-355; publicată, de asemenea, în *The Journal of Comparative Law*, vol. 16, issue 1, pp. 265-282.

Secțiunea a 2-a. Drept specializat sau drept politic? Clasificarea propusă de profesorul italian Ugo Mattei

În acord cu scopul asumat de a analiza specificitatea dreptului englez și a transformărilor sale recente într-un cadru care nu se limitează doar la dreptul pozitiv, vom prezenta pe scurt o clasificare care își păstrează încă potențialul explicativ și relevanța practică, deși a fost propusă la începutul anilor 90. Ugo Mattei, profesor italian de anvergură internațională, profund implicat în cauze sociale ca, de exemplu, împiedicarea privatizării bunurilor comune din Italia, dezvoltă o clasificare trihotomică a sistemelor de drept, folosind categorii ca dreptul specializat sau dreptul politic, ce pot fi reevaluate astăzi, în contextul surprinzătoarelor evoluții juridice de după pandemia Covid în Uniunea Europeană, Marea Britanie sau în SUA.

În elaborarea clasificării, autorul se axează pe „rolul dreptului ca mijloc de organizare socială în sens weberian” (Mattei, 1997: 12, trad. n.). Ipoteza de lucru este aceea că într-o societate există trei factori principali, *trei surse normative*, care interacționează reciproc și care influențează comportamentul individual: politica, dreptul pozitiv și tradiția (privită ca un ansamblu de concepții religioase sau de natură filozofică). În funcție de pre-eminența unuia dintre acești factori normativi în interiorul unei anumite ordini juridice (*hegemonic patterns - tendințe dominante*), Ugo Mattei propune trei tipuri de drept și, pe cale de consecință, trei familii juridice primare: familia juridică în care predomină „*professional law*” (dreptul specializat, tehnicizat), familia juridică în care predomină „*political law*” (dreptul politic, cu sensul negativ de drept politizat) și familia în care predomină „*traditional law*” (dreptul tradițional).

Prima familie de drept, în care domnește dreptul specializat sau „tradiția juridică occidentală”, reunește atât sistemul de common law (englez și nord-american), cât și sistemul continental al Europei de Vest. În viziunea autorului, trăsăturile esențiale ale acestei familii juridice sunt următoarele: „(1) sfera juridicului este clar separabilă de sfera politicului și (2) procesul judiciar este în mare măsură laicizat. Cu alte cuvinte, legitimitatea dreptului nu este nici de origine religioasă, nici de origine politică, ci mai degrabă de natură tehnică” (Mattei, 1997: 28, trad. n.). Tradiția juridică occidentală, susține autorul, se bazează atât pe separația dintre drept și politică, cât și pe separația între drept și morală. În familia dreptului specializat, sunt incluse sistemele juridice de common law (Anglia, SUA, Oceania), sistemele de drept civil ale Europei de Vest, sistemele juridice scandinave și câteva dintre